

РЕЛІГІЙНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: РІВЕНЬ, ХАРАКТЕР, ОСОБЛИВОСТІ

Андрій БИЧЕНКО,
директор соціологічної служби
Центру Разумкова

Надія ДУДАР,
незалежний експерт

Релігійність суспільства є явищем динамічним, як у кількісному, так і в якісному вимірах. Зазнають змін соціально-демографічні показники релігійного самовизначення громадян, реформуються традиційні релігії, виникають нові релігійні практики. Динаміка релігійності зумовлюється, зокрема, процесами демократизації суспільного життя та впровадженням правових засад у церковно-державні відносини.

Протягом 1991-2002рр. значно збільшилася кількість представлених в Україні віросповідань, конфесій, релігійних течій і напрямів¹. Відзначається стала тенденція до зростання чисельності віруючих та урізноманітнення їх віросповідної і конфесійної належності.

У цій статті на підставі результатів загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова в жовтні 2002р.², окреслюється сучасний стан релігійності в Україні. В окремих випадках, коли відмінності є значимими, здійснюється порівняння з даними аналогічного опитування, здійсненого Центром у 2000р.³

Релігійне самовизначення українських громадян

Результати соціологічного опитування засвідчують сталість тенденції зростання чисельності громадян, які визначають себе віруючими⁴. Протягом 2000-2002рр. частка віруючих зросла з 57,8% до 60,2%. Зазначене зростання відбулося за рахунок інших за релігійним самовизначенням груп громадян, перш за все, тих, хто вагається між вірою і невір'ям, — їх частка зменшилася з 22,5% до 19,4%. Зміни в групах невіруючих, переконаних атеїстів і байдужих до релігії є незначимими (таблиця “Релігійне самовизначення громадян України: соціально-демографічні ознаки”, с.15).

Соціально-демографічні ознаки. Протягом 2000-2002рр. узагальнена характеристика віруючих за соціально-демографічними ознаками лишилася майже незмінною. Віруючих найбільше: серед жінок; осіб літнього віку (від 50 років і старших); тих, хто має неповну середню освіту; серед селян і жителів невеликих містечок; серед жителів Західного регіону України (таблиця “Релігійне самовизначення громадян України: соціально-демографічні ознаки”, с.15).

Водночас, окремі складові цієї узагальної характеристики зазнали певних змін, що полягають у наступному: (а) збільшилася частка віруючих серед чоловіків (з 46,1% до 50,8%); (б) став вищим відсоток віруючих серед молоді та осіб середнього

¹ Докладно див. статтю В.Васильовського “Стан релігійної мережі в Україні”, розміщену в цьому журналі.

² Опитування проведено 18-28 жовтня 2002р. Опитані 2000 респондентів віком від 18 років. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Стандартне відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5:0,5 становить 1,34-2,24%. Дані за 2000р. див.: Дудар Н., Шангіна Л. Релігія і віра в житті українців. Центр Разумкова 2000. — Київ, 2001, с.267-288.

³ Соціологічна служба Центру Разумкова здійснює дослідження релігійності в Україні з 2000р. Враховуються результати досліджень, здійснених Інститутом філософії Національної Академії наук України в 1991р. (зафіксований рівень релігійності — 43%). Див.: Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, перспективи. — Київ, 1994, с.146.

⁴ Тут і далі за текстом терміни “віруючий”, “невіруючий”, “вагаються між вірою і невір'ям” означають “респонденти, які віднесли себе до: віруючих; невіруючих; тих, хто вагається між вірою і невір'ям”, — і використовуються як синонімічні. Це зауваження стосується також термінів, що вживаються для позначення віросповідної, конфесійної та деномінаційної належності респондентів.

Релігійне самовизначення громадян України: соціально-демографічні ознаки, % опитаних*

	Серед усіх опитаних	Стать		Вік, років				Рівень освіти				Тип поселення					Region ⁵						
		Чоловіча	Жіноча	18-28	29-39	40-49	50 і старше	Н/середня	Заг./середня	С/спеціальна	Вища, н/вища	Місто з населенням 1 млн. осіб і >	Місто з населенням 100-999 тис. осіб	Місто з населенням 50-99 тис. осіб	Місто з населенням 20-49 тис. осіб	Місто з населенням < 20 тис. осіб	Село	Центр	Захід	Схід	Південь	АР Крим	м. Київ
Віруючі	60,2	50,8	68,1	56,1	58,5	58,0	64,6	72,5	60,4	61,1	53,1	52,1	56,7	55,0	69,1	63,6	67,3	56,1	86,6	50,5	55,5	60,6	62,3
Вагаються між вірою і невір'ям	19,4	21,2	17,9	23,6	21,6	22,5	14,1	12,3	20,8	19,5	21,1	23,5	19,6	27,0	15,5	14,8	16,2	24,4	7,8	22,1	15,0	22,2	22,6
Невіруючі	10,7	14,8	7,3	9,3	11,3	10,4	11,5	8,6	9,2	10,2	14,3	9,6	13,7	10,1	8,8	13,6	8,6	10,0	2,1	16,1	8,5	15,2	4,7
Переконані атеїсти	2,2	3,8	0,8	0,9	1,5	2,7	3,1	0,8	0,9	1,9	4,4	3,6	2,9	2,6	1,0	3,4	0,5	2,0	0,8	2,9	3,0	1,0	2,8
Байдужі до релігії	4,1	5,3	3,0	5,5	4,9	3,3	3,1	3,7	4,2	4,3	3,8	6,3	3,4	4,2	3,1	2,3	3,9	3,7	0,5	4,7	10,5	-	4,7

* Відсоток респондентів, які не визначилися з відповіддю, в таблиці не наводиться.

віку: 18-28 років — з 53,3% до 56,1%, 29-39 років — з 55% до 58,5% і 40-49 років — з 54,0% до 58,0%; (е) зросла частка віруючих серед тих, хто має вищу та незакінчену вищу освіту.

Привертає увагу та обставина, що найбільше зростання частки віруючих відзначаються в невеликих населених пунктах, де суттєвими чинниками є усталений спосіб життя, звичаї, традиції, громадська думка, — тобто, де переважають конформістські риси способу життя та поведінки.

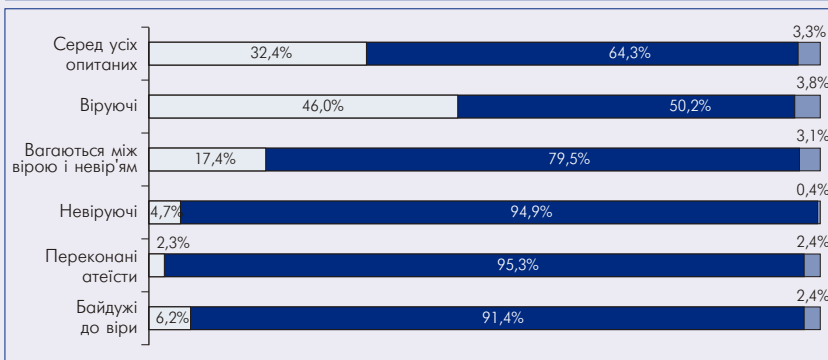
Вплив виховання в сім'ї на релігійне самовизначення. Продовжує спостерігатися відчутна залежність між релігійним самовизначенням людини та умовами її виховання в сім'ї. Особи, які виховувалися в релігійному дусі, здебільшого визнають себе віруючими або ж вагаються між вірою і невір'ям. Натомість, вихідці із сімей, де не практикувалося релігійне виховання, вважають себе невіруючими або переконаними атеїстами. Так, серед віруючих на релігійне виховання в сім'ї вказали 46,0%; серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям, — 17,4%; тоді як серед невіруючих — лише 4,7%, атеїстів — 2,3%. Загалом, 32,4% дорослого населення України виховувалися в релігійному дусі (за даними 2000р. — 31,1%).

Традиції релігійного виховання в сім'ї мають виразну регіональну специфіку. Найбільшою мірою вони вкорінені на Заході (74,7%), найменшою — на Сході країни (18,0%). Ці показники чітко корелюють з регіональним розподілом населення за ознакою релігійного самовизначення і, порівняно з 2000р., практично не змінилися (врізка "Характер виховання в сім'ї").

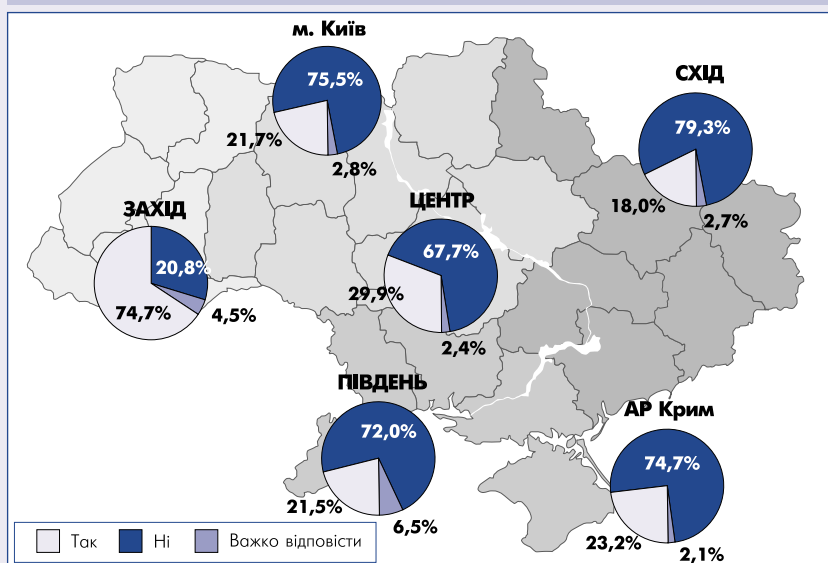
Віросповідне та конфесійне самовизначення. Переважна більшість (68,8%) опитаних віднесли себе до послідовників православ'я; 6,9% — греко-католицизму; 2,2% — протестантизму; 0,8% — римо-католицизму; 0,7% — ісламу; по 0,1% — юдаїзму, індуїзму, язичництва⁶.

ХАРАКТЕР ВИХОВАННЯ В СІМ'І

Чи виховували Вас вдома у релігійному дусі? % опитаних

Регіональний розподіл

⁵ Тут і далі за текстом застосовується наступний поділ областей за регіонами: **Захід** (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області); **Центр** (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області); **Схід** (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Сумська, Харківська області); **Південь** (Одеська, Херсонська, Миколаївська області); **АР Крим; м. Київ**.

⁶ Лише перші три показники знаходяться в межах статистичної значимості, інші є ілюстративними.

Якщо Ви не відносите себе до жодної з релігій, то чому?
% тих, хто не відніс себе до жодної з релігій

Водночас, 13,5% респондентів не віднесли себе до жодного з віросповідань. Як видно з діаграми “Якщо Ви не відносите себе до жодного з віросповідань, то чому?” найбільш значимі частки цієї групи респондентів назвали в якості причин своєї віросповідної невизначеності наступне: (а) суперечливість особистим переконанням; на цю причину в 2002р. вказали 39,3% опитаних, хто не відніс себе до жодної з релігій; у 2000р. цей показник становив 38%; (б) переконання в тому, що релігійні почуття можуть задовольнятися і без приналежності до тієї чи іншої релігії; цю причину вказали (22,7% в 2002р. і 20,9% в 2000р.); (в) відсутність знань про таку релігію, яка б відповідала їх духовним пошукам (13,8% і 18,0%, відповідно); (г) “занадто жорсткі приписи багатьох з релігій” (7,4% і 3,5%, відповідно). Аналіз масиву даних дозволяє з’ясувати, що на жорсткість релігійних приписів вказують переважно ті, хто вагається між вірою і невір’ям.

Серед особливостей віросповідного та конфесійного самовизначення громадян можна відзначити наступні.

❖ Існує група віруючих, які визначають себе “просто християнами” і не відносять до якоїсь певної конфесії або деномінації, — їх частка складає 6,4% серед усіх респондентів. Порівняно з ситуацією дворічної давності, вона не змінилася.

❖ Православними вважають себе не лише ті, хто називає себе віруючим. Серед віруючих православні складають 77,5%. Водночас, до православних віднесли себе 77,2% тих, хто вагається між вірою і невір’ям, і майже кожен третій з невірючих (33,2%), атеїстів (31,8%) та байдужих до релігії (28,4%).

Отже, православ’я дотримуються сьогодні чимало тих, хто не має чітко визначеної релігійної і світоглядної орієнтації, не може назвати себе ширим віруючим, але все ж асоціює себе з

традиційною релігією країни. Це може трактуватися двозначно: (а) як ототожнення православної ідентичності з національною (етнічною); (б) як посилення православного конформізму.

Деномінаційне самовизначення православних. Нинішня ситуація в православ’ї зумовлює відчутні труднощі як з деномінаційним самовизначенням віруючих, так і з дослідженням цього питання, оскільки фіксуються непоодинокі випадки, коли віруючий просто не знає, до якої деномінації належить його релігійна громада або храм, який він відвідує. Тому отримані в результаті соціологічного опитування дані мають певною мірою умовний характер (таблиця “До якої православної деномінації Ви себе відносите?”).

Примітно, що серед православних половина опитаних визначили себе “просто православними”, тобто вони ідентифікують себе релігійно, а не

До якої православної деномінації Ви себе відносите?
% православних

	Серед усіх опитаних		Віруючі		Вагаються між вірою і невір’ям		Невірючі	
	2000р.	2002р.	2000р.	2002р.	2000р.	2002р.	2000р.	2002р.
Я просто православний	58,6	53,2	55,3	51,3	63,0	57,9	69,0	47,8
Українська Православна Церква Київський Патріархат	18,4	23,8	21,8	25,9	13,5	22,4	12,0	13,4
Українська Православна Церква Московський Патріархат	14,0	14,8	16,4	14,6	10,3	14,7	6,5	26,9
Українська Автокефальна Православна Церква	2,0	2,4	3,0	3,0	0,5	1,0	0,0	3,0
Не знаю	7,0	5,8	3,5	5,2	12,7	4,0	12,5	8,9

конфесійно, що може зумовлюватися згаданою вище ситуацією у православ’ї. Водночас, порівняно з 2000р., як свідчать дані таблиці, частка “просто православних” дещо зменшилася.

Прояви релігійності та рівень релігійної активності

До проявів релігійності, як правило, відносять, перш за все: віру в релігійні твердження; сприйняття віри як цінності; участь у релігійних зібраннях; індивідуальну молитву; фінансову підтримку релігійної організації. Рівень релігійної активності визначається, перш за все, частотою і регулярністю участі в релігійних зібраннях, виконання певних обрядів тощо.

Віра в релігійні твердження. Своєрідним парадоксом сучасної української релігійності є те, що віра в існування Бога перестала бути визначальною ознакою релігійного самовизначення людини. Так тих, хто вважає себе “віруючим”, значно менше, ніж тих, хто позитивно відповідає на запитання: “Чи вірите Ви в Бога?": вважають себе віруючими — 60,2% опитаних, а тих, хто відповів, що вірить в Бога — 77,4%⁷ (таблиця “Віра в релігійні твердження”, с.17). При цьому, в Бога вірять 96,5% тих, хто вважає себе віруючих, та 75,9% — тих, хто вагається між вірою і невір’ям.

В один із головних постулатів християнства — про існування життя після смерті — вірять лише

⁷ За рахунок того, що у 2000р. частка віруючих була ще меншою — 58,2%; ця різниця була виразнішою, оскільки частка тих, хто вірить у Бога, за два роки не змінилася.

Віра в релігійні твердження, % опитаних												
	Серед усіх опитаних			Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невіруючі		
	Так	Ні	Важко відповісти	Так	Ні	Важко відповісти	Так	Ні	Важко відповісти	Так	Ні	Важко відповісти
В існування Бога	77,4	19,0	3,6	96,5	1,8	1,7	75,9	18,9	5,2	15,3	81,4	3,3
В існування гріха	67,5	26,0	6,5	82,1	12,3	5,6	60,6	30,9	8,5	27,4	69,3	3,3
В існування душі	64,6	27,1	8,4	80,1	12,5	7,4	58,9	32,7	8,4	23,8	71,9	4,3
У чудотворну силу святих реліквій	47,0	38,9	14,1	61,1	25,2	13,7	35,7	48,8	15,5	14,0	78,5	7,5
В існування диявола	45,9	42,3	11,8	61,0	26,7	12,3	34,8	52,5	12,7	8,4	85,4	6,2
В існування раю	41,6	43,7	14,7	57,7	27,1	15,2	25,8	56,8	17,2	5,2	89,5	5,3
У життя після смерті	40,7	47,4	11,9	56,6	30,6	12,8	24,1	63,4	12,5	4,7	90,6	4,7
В існування пекла	39,6	45,5	14,9	55,0	29,5	15,5	24,8	57,6	17,6	4,7	89,6	5,7
У переселення душ	29,0	52,4	18,6	36,7	42,4	20,9	24,1	60,7	15,2	8,9	81,4	9,7

56,6% віруючих, що приблизно співпадає з частками тих, хто вірить в існування раю (57,7%) і пекла (55,0%). Зазначені розбіжності між релігійним самовизначенням і наявністю віри в головні релігійні твердження можуть свідчити про певне розмивання релігійної свідомості, втрату її визначеності, а отже — системного впливу на поведінку віруючого.

Крім того, проявами еkleктизму, присутності архаїчних і містичних елементів у свідомості віруючого можна вважати те, що 36,7% віруючих визнають реінкарнацію; до того ж, 39,9% — вірять в екстраординарні здібності народних цілителів; 20,6% — визнають наявність таких здібностей у ворожок і чаклунів.

Віра як цінність. Узагальнення показників, наведених у таблиці “Що дає людині релігійна віра?”, дає підстави стверджувати, що релігійна віра сприймається сучасною людиною переважно як етична цінність.

Як видно з таблиці, найбільш значимі частки опитаних відзначили здатність релігійної віри “утримувати від поганих вчинків” (42,1%), забезпечувати “душевний спокій і силу, надію” (38,4%), “породжувати почуття милосердя, співчуття, добра” (37,3%). Саме ці визначення віри як цінності посідають перші позиції і в сприйнятті їх віруючими. Натомість такі, суто релігійні виміри віри, як “спасіння душі, шлях до вічного життя”, допомога у “відчутті зв'язку з надприродним”, “формування уявлення про Бога, світ...”, визнали значимими для себе лише 28,7%, 20,2% та 12,8% віруючих, відповідно.

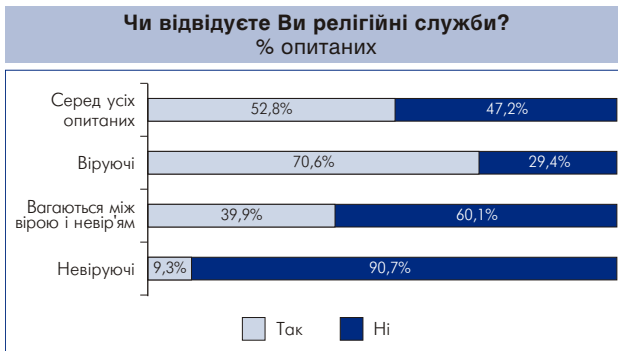
Особливу увагу привертає та обставина, що лише 10,6% віруючих пов'язують релігійну віру з “почуттям “духовної сім'ї”, тобто власне Церкви.

Участь у релігійних зібраннях. Участь у релігійних службах засвідчили понад половину (52,8%) опитаних; з числа віруючих — 70,6% (діаграма “Чи відвідуєте Ви

Що дає людині релігійна віра,* % опитаних				
	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Утримує від поганих вчинків	42,1	47,7	44,8	24,2
Душевний спокій і силу, надію	38,4	47,5	33,9	17,8
Породжує почуття милосердя, співчуття, добра	37,3	44,3	38,2	15,8
Полегшення душевних переживань, страждань, негараздів, страхів	35,6	41,8	30,6	23,7
Очищення душі, покаяння	35,0	46,6	23,5	11,2
Смисл життя	30,1	37,6	24,8	13,5
Опору в житті	28,9	35,5	21,5	17,7
Підвищує духовність людини	27,2	33,5	26,9	6,0
Дотримання традицій свого народу	26,3	27,8	32,4	19,5
Спонукає допомагати іншим людям (нужденним, хворим, інвалідам, літнім, самотнім, знедоленим тощо)	25,5	30,3	23,3	14,0
Спасіння душі, шлях до вічного життя	20,1	28,7	11,1	3,7
Примирення зі смертю	16,8	20,0	11,4	16,7
Допомагає відчутти зв'язок з надприродним (Богом, Духом, Вищим Розумом)	15,3	20,2	9,8	4,7
Формує уявлення про Бога, світ, космос, людину, відповідає на запитання	10,8	12,8	10,3	5,6
Почуття спільності у вірі, “духовної” сім'ї	10,6	12,4	9,3	8,8
Можливість перекладати вирішення власних проблем	5,9	2,0	7,3	18,6
Збіднює духовний світ людини	4,3	2,9	5,4	9,3
Позбавляє людину внутрішньої волі, ініціативності	3,7	0,7	3,4	15,4
Робить людину обмеженою, недалекою	3,4	1,4	3,6	10,7
Негативно впливає на психічне здоров'я людини	2,7	1,0	3,9	8,4
Заважає моральному удосконаленню	2,5	2,4	2,8	2,8
Нічого	4,1	1,1	2,1	15,3
Інше	0,7	0,7	0,5	0,9
Важко відповісти	4,9	2,0	7,5	10,7

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

релігійні служби?"). Водночас, узагальнення даних про частоту та мотивацію відвідування (невідвідування) релігійних служб дає підстави для припущень про формальний характер таких відвідувань і схильність значимої частки громадян розглядати релігійну віру як таку, що не потребує присутності на релігійних зібраннях.

Як часто Ви відвідуєте релігійні служби?*
% тих, хто відвідує релігійні служби

	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За віком				За статтю	
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	18-28 років	29-39 років	40-49 років	50 років і старше	Чоловіки	Жінки
Частіше, ніж раз на тиждень	5,0	5,9	1,3	0,0	3,5	4,1	4,9	6,3	5,5	4,5
Раз на тиждень	13,7	16,5	2,6	0,0	8,7	10,1	7,1	21,2	9,3	16,4
Раз на місяць	16,4	18,7	5,2	9,5	13,1	17,0	14,2	18,6	16,4	16,4
На релігійні свята	52,0	49,6	65,2	71,4	57,6	52,8	61,7	44,1	52,6	51,7
Раз на рік	8,7	6,6	16,8	4,8	11,4	11,9	8,7	5,8	11,1	7,3
Рідше, ніж раз на рік	2,6	1,6	6,5	9,5	3,9	1,4	1,6	2,8	2,3	2,7
Майже ніколи	0,5	0,4	1,3	0,0	0,9	0,5	1,1	0,2	1,3	0,2

* Варіанти відповідей: "інше", "важко відповісти" в таблиці не наводяться, як не значимі.

Понад половину опитаних з числа тих, хто відвідує релігійні служби, роблять це "на релігійні свята" (з числа віруючих — 49,6%); більш ніж кожен десятий (11,3%) — раз на рік або рідше (з числа віруючих — 8,2%). І лише 18,7% опитаних (з числа віруючих — 22,4%) відвідують релігійні служби не менш ніж раз на тиждень (таблиця "Як часто Ви відвідуєте релігійні служби?"). Показовою є та обставина, що "на релігійні свята" відвідують релігійні служби 57,6% молодих людей (18-28 років); ще 15,3% молоді відвідують їх раз на рік або рідше.

Пріоритетну позицію серед мотивів відвідування релігійних служб посіло "спілкування з Богом". Але відзначили значимість цього мотиву лише 44,3% опитаних з числа тих, хто відвідує служби (серед віруючих — лише 50,8%). Сповідь або причастя є значимим мотивом відвідування служб для близько третини опитаних (загалом — 27,2%; з числа віруючих — 30,7%) (врізка "Мотиви відвідування (невідвідування) релігійних служб (зібрань, служб)", таблиця "З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?").

Особливу увагу привертає наявність серед значимих мотивів таких, що свідчать про конформістський характер релігійної поведінки:

прагнення не вирізнятися з-поміж інших ("зараз відвідування релігійних служб є прийнятним, я роблю, як усі люди") є значимим мотивом для більш ніж кожного п'ятого (16,0%) з числа тих, хто відвідує релігійні служби; серед віруючих — більш ніж для кожного сьомого (14,6%). Поширенню подібних мотивів може сприяти офіційна, на всіх рівнях державної влади прийнята практика показової участі державних службовців (і саме в статусі державних службовців, а не приватних осіб) у релігійних зібраннях.

Комплексний аналіз показників частоти та мотивації відвідування релігійних зібрань засвідчує, зокрема, що щотижня або частіше служби відвідують переважно віруючі, люди літнього віку переважно жіночої статі. В цій групі головними мотивами присутності на зібранні є передусім "спілкування з Богом"; потреба в сповіді, причасті; прагнення компенсувати душевний неспокій та отримати полегшення.

Серед мотивів невідвідування релігійних служб пріоритетні позиції посіли наступні. Достатність "спілкування з Богом" — серед віруючих цей мотив відзначили 36,1% опитаних. Отже, можна констатувати існування явища перетворення релігії, віри на приватну справу віруючої людини, справу, що не потребує участі ні єдиновірців, ні Церкви (врізка: таблиця "З яких причин Ви не відвідуєте релігійні служби?").

Крім того, майже чверть опитаних віком до 39 років не відвідують релігійні служби через їх надмірну тривалість, та через необізнаність в релігійних обрядах. Іншими найбільш поширеними мотивами є невіра в Бога та формальність богослужінь. Тобто певну частину громадян (у т.ч. і віруючих), стримує від присутності на релігійній службі її ортодоксальний характер.

Знання молитов. Як видно з таблиці "Скільки, приблизно, молитов Ви знаєте?", серед сучасних віруючих 12,4% не знають жодної молитви. Понад чотири молитви знають 25,9% віруючих, переважну частину з яких становлять літні люди.

Скільки, приблизно, молитов Ви знаєте?
% опитаних

	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За віком				За вихованням	
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	18-28 років	29-39 років	40-49 років	50 років і старше	Виховувалися в релігійному дусі	Не виховувалися в релігійному дусі
Жодної	30,4	12,4	40,2	77,7	34,7	28,8	30,4	28,9	8,5	41,7
1 молитву	32,2	34,4	40,2	16,6	33,3	34,3	33,2	29,8	27,5	34,0
2-3 молитви	20,5	27,3	14,6	5,2	19,1	23,3	21,6	19,3	28,2	16,6
4-6 молитов	10,2	15,7	3,2	0,0	8,6	10,0	7,7	12,6	21,0	4,8
7-10 молитов	4,6	7,2	1,1	0,0	2,9	2,5	4,5	6,6	10,1	2,0
Більше 10 молитов	2,1	3,0	0,7	0,5	1,4	1,1	2,6	2,8	4,7	0,9

**МОТИВИ ВІДВІДУВАННЯ (НЕВІДВІДУВАННЯ)
РЕЛІГІЙНИХ СЛУЖБ (ЗІБРАНЬ, СЛУЖІВ)**

З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?*
% тих, хто відвідує релігійні служби

	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За віком			
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	18-28 років	29-39 років	40-49 років	50 років і старше
Так я спілкуюся з Богом	44,3	50,8	18,2	0,0	35,5	38,0	44,8	51,9
Вважаю, що це данина традиції мого народу	34,2	33,3	42,9	25,0	33,3	34,3	39,9	32,0
Відвідую, коли відчуваю душевний неспокій	28,4	30,5	18,2	10,0	23,2	34,0	26,6	29,4
Відвідую, коли я почуваю необхідність відчуття полегшення тощо	27,4	29,2	20,1	5,0	23,2	29,3	26,8	28,9
Щоб сповідатися, причаститися	27,2	30,7	14,9	4,8	25,0	26,9	24,0	29,8
Це данина традиціям моєї сім'ї	23,0	24,3	19,5	9,5	25,0	20,4	29,0	20,7
Нині відвідування релігійних служб є прийнятним, я роблю, як усі люди	16,0	14,6	24,0	20,0	15,8	16,2	19,1	14,8
Там я відчуваю естетичне задоволення	15,7	16,2	16,2	10,0	13,6	16,7	19,1	14,6
За компанію з друзями, родичами, приятелями	13,1	9,0	32,5	33,3	20,2	11,2	15,8	8,9
Відвідую лише у роковини смерті моїх близьких, друзів тощо	12,7	11,4	20,1	10,0	9,6	10,2	18,6	13,2
Просто, заради цікавості	3,1	1,8	10,4	0,0	6,1	3,3	3,6	1,4
Інше	3,0	3,2	3,2	0,0	1,3	3,2	3,8	3,5
Важко відповісти	1,0	0,8	1,3	5,0	1,8	0,5	1,6	0,7

З яких причин Ви не відвідуєте релігійні служби?*
% тих, хто не відвідує релігійні служби

	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За віком			
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі	18-28 років	29-39 років	40-49 років	50 років і старше
Мені достатньо спілкування з Богом "сам на сам"	23,6	36,1	28,0	3,6	29,6	27,5	23,5	17,7
Не вірю в існування Бога	20,6	1,1	6,1	64,4	18,3	19,5	17,9	24,0
Я нічого не розумію в релігійних обрядах	19,7	13,3	21,1	16,9	23,7	27,0	17,3	14,6
Релігійні служби займають багато часу, а я його не маю	17,5	22,2	24,1	7,7	27,8	22,1	16,2	9,1
Мені не подобається особиста поведінка священнослужителів Церкви	12,2	11,4	12,1	14,4	12,9	8,9	13,3	12,9
Мені не подобається формальність проведення богослужінь	10,7	12,5	11,7	7,7	16,6	8,9	11,7	7,4
Ніхто з моїх друзів, родичів не відвідує релігійні служби	10,1	7,7	12,1	9,3	17,5	8,9	8,4	7,4
Мені здається, що церковні діячі приділяють більше уваги політиці, ніж духовним цінностям	9,1	6,8	11,2	11,3	12,6	7,4	9,5	7,7
Не можу за станом здоров'я	8,1	14,2	7,3	1,5	0,4	1,1	6,1	17,7
Мені не подобається участь духовних лідерів Церкви в міжконфесійних конфліктах	6,8	6,0	6,0	6,7	8,5	7,9	5,0	6,0
Поблизу немає храму	4,0	6,8	4,3	2,1	4,5	2,6	1,1	6,0
Інше	7,0	10,5	7,8	4,1	4,9	4,7	11,7	6,9
Важко відповісти	4,8	3,7	5,6	2,1	4,0	6,8	4,4	4,3

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Головним фактором, що визначає знання молитов на рівні "понад чотири", є релігійне виховання в сім'ї. Серед тих, хто пройшов школу сімейного релігійного виховання, 35,8% становлять особи, які знають 4 і більше молитов.

Матеріальна підтримка Церкви. Майже третина (32,0%) опитаних "ніколи" не надають такої

підтримки Церкві. 27,2% цієї третини становлять віруючі. Більш ніж кожен п'ятий з опитаних (20,5%) — підтримує Церкву винятково через пожертви в дні великих свят та оплату виконання треб. Дві третини (66,1%) цієї групи становлять віруючі.

Найчисельніша група опитаних (35,9%) підтримують Церкву "зрідка" (понад три чверті цієї групи — 77,0%, становлять віруючі). Лише 11,6% респондентів, з яких переважна більшість (90,4%) — віруючі, роблять це регулярно.

Таким чином, більшість громадян країни, включаючи віруючих, не надають регулярної матеріальної підтримки Церкві. Водночас, однозначно кваліфікувати таку ситуацію як наслідок низького рівня релігійності було б некоректним. Якщо взяти до уваги нинішнє соціально-економічне становище населення — і віруючих, і невіруючих, — то можна дійти іншого висновку. В країні, де переважна більшість громадян є неплато-спроможними, Церква буде вимушено поставлена в залежність від держави та/або нечисленних і нечисельних бізнесових кіл.

Отже, якщо характеризувати сучасного віруючого за основними проявами релігійності, то з'ясується наступне. Віра в основоположні релігійні твердження не завжди корелює з релігійним самовизначенням. Так, спостерігається відсутність прямої залежності між декларуванням віри в Бога та визначенням себе віруючим. В існування життя після смерті вірять лише 56,6% осіб, які визначили себе віруючими.

Релігійна віра сприймається скоріше як етична цінність, здатна переважно "утримувати від поганих вчинків", а не "формувати уявлення про Бога, світ та саму людину". Відповідно, зазначені уявлення сучасних віруючих є, скоріше, світськими, що й, можливо, визначає їх фактично світську поведінку. Зокрема — низьку активність та нерегулярність участі в релігійних зібраннях і позарелігійну мотивацію цієї участі.

ЯКОЮ МАЄ БУТИ ВІРУЮЧА ЛЮДИНА?

З яким з наведених нижче тверджень Ви згодні найбільшою мірою, % опитаних

	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За віком			
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невірючі	18-28 років	29-39 років	40-49 років	50 років і старше
Людина може бути просто віруючою і не сповідувати якоїсь конкретної релігії	63,9	56,9	78,1	72,9	70,5	66,3	64,5	58,6
Віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію	27,7	37,8	15,1	9,7	21,9	23,8	27,1	33,5
Важко відповісти	8,4	5,3	6,8	17,4	7,6	9,9	8,4	7,9

	Серед усіх опитаних	За релігійним самовизначенням			За віком			
		Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невірючі	18-28 років	29-39 років	40-49 років	50 років і старше
Віруюча людина може час від часу відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди, не обов'язково знати основи релігійного вчення	49,6	52,7	52,6	34,0	53,5	49,8	44,6	49,5
Віруюча людина взагалі може не відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди, може зовсім не знати основ релігійного вчення	24,7	19,7	29,3	40,0	25,0	24,8	28,9	22,6
Віруюча людина повинна обов'язково відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди, глибоко знати основи релігійного вчення	19,8	25,1	12,7	12,1	15,5	18,1	18,7	23,7
Важко відповісти	5,9	2,5	5,4	13,9	6,0	7,3	7,8	4,2

Якою має бути віруюча людина?

Аналіз відповідей на прями питання, звернені безпосередньо до опитуваних, не є вичерпно достатніми для того, щоб скласти уявлення про те, що має на увазі людина, визначаючи себе віруючою. Більш достовірні (але не повністю) характеристики можна отримати, ставлячи опосередковане питання про деяку “модель віруючої людини”. Узагальнені відповіді респондентів на поставлені таким чином питання наведені у врізці “Якою має бути віруюча людина?”.

Майже дві третини опитаних (63,9%) вважають, що людина може бути віруючою і при цьому не сповідувати певну визначену релігію. Тобто не мати віросповідання, а отже — не дотримуватися певної системи віровчення та обрядових дій. Аналіз масиву даних дозволяє з'ясувати, що такої думки дотримуються:

❖ за ознакою релігійного самовизначення: 78,1% — з числа тих, хто вагається між вірою і невір'ям; 72,9% — з числа невірючих; 56,9% — з числа тих, хто визначив себе віруючим;

❖ за конфесійною ознакою: 80,2% — “просто християн”, 69,9% — тих, хто не відніс себе до жодної з релігій; 66,4% — православних.

Серед греко-католиків погодилися з тим, що можна бути просто віруючим поза релігією лише 34,1%.

Це майже вдвічі менше, ніж серед православних. З протилежним твердженням, а саме: “Віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію”, — погодилися 59,3% греко-католиків, 27,5% — православних, 11,1% — “просто християн” і лише 8,6% — з тих, хто релігійно себе не ідентифікував;

❖ за ознакою релігійного виховання: майже половина (48,4%) тих, хто виховувався в сім'ї у релігійному дусі; 71,6% — з числа тих, хто не пройшов цієї школи;

❖ за віковою ознакою: 70,5% сучасних молодих людей (кому сьогодні 18-28 років) впевнені, що можна бути віруючим поза віросповіданням. Мірою зростання віку, частка громадян, які поділяють таку думку, зменшується. Але і в старшій віковій групі вона становить 58,6% опитаних.

Наведені дані дозволяють помітити дві особливості уявлень респондентів про те, якою має бути віруюча людина. Перша: значимі частки опитаних, які визначили себе православними, схильні визнавати віросповідання необов'язковим для віруючої людини. Друга: така схильність притаманна переважній частині молоді — а це торкається майбутнього Церкви.

Майже половина (49,6%) опитаних поділяють твердження про те, що “віруюча людина може час від часу відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди, не обов'язково знати основи релігійного вчення”. Так думають 52,7% віруючих; 52,6% тих, хто вагається між вірою і невір'ям; 46,9% — з числа “просто християн”; 56,6% осіб, які віднесли себе до православних.

Майже кожен четвертий (24,7%) з опитаних схильний до повного звільнення віруючих від усіх названих релігійних проявів. На думку цих респондентів, людина може бути віруючою, взагалі не відвідуючи релігійні зібрання, не здійснюючи релігійні обряди, зовсім не знаючи основ релігійного вчення. Цю групу складають переважно невірючі (40%). Але до неї належать майже і третина тих, хто вагається між вірою і невір'ям (29,3%), та 19,7% віруючих. За віросповідною ознакою, таку думку поділяють 37,5% “просто християн”; майже кожен четвертий (23,5%) — з числа православних; 7,3% — з числа греко-католиків.

Натомість, лише 19,8% опитаних переконані, що віруюча людина обов'язково має відвідувати релігійні зібрання, здійснювати обряди та знати основи релігійного вчення. Це переконання поділяють: 25,1%

віруючих; 12,7% тих, хто вагається між вірою і невір'ям; 12,1% з числа невіруючих. За віросповідною ознакою: дві третини греко-католиків; 16% православних; 10,9% “просто християн”. З числа тих, хто отримав релігійне виховання — 33,2%, і 13,6% — серед тих, хто такого виховання не отримав.

Отже, досить вільно трактуючи суть релігійності людини (віровизнання), респонденти схильні так само вільно трактувати і прояви цієї суті, вважаючи їх необов'язковими. Можна вважати, що саме уявлення про віруючу людину, а не самовизначення, більш об'єктивно відбивають справжній рівень релігійності тієї суспільної групи, що декларує себе віруючими.

Головним завданням цього дослідження було отримання найбільш широкого описання релігійності в Україні, і тому характеристики “віруючої людини” виявилися дуже неоднозначними — сформованими самими опитуваними.

З метою визначення більш змістовного уявлення про “віруючу людину”, можна обмежити отримані характеристики групи віруючих шляхом введення мінімального переліку “стандартних” для віруючого показників, якими, очевидно, слід вважати: самовизначення; віра в Бога; віра в життя після смерті; віросповідна ідентичність; регулярна участь у релігійних зібраннях; визнання цієї участі як спілкування з Богом; визнання цінності релігійної віри як спасіння душі та шляху до вічного життя.

На підставі аналізу масиву даних можна виокремити групу респондентів, які дали наступний набір відповідей:

- ❖ на питання про релігійне самовизначення — “віруючий”;
- ❖ на питання “Чи вірите Ви в Бога?” — “так”;
- ❖ на питання “Чи вірите Ви в життя після смерті?” — “так”;
- ❖ на питання про віросповідне самовизначення — назвав віросповідання, до якого себе відносить;
- ❖ на питання про відвідування релігійних зібрань — “так”, “частіше, ніж раз на тиждень”, “раз на тиждень”, “раз на місяць”;
- ❖ на питання “З яких причин Ви відвідуєте релігійні зібрання?” — “Так я спілкуюся з Богом”;
- ❖ на питання “Що дає людині релігійна віра?” — “смысл життя”, “примирення зі смертю”, “спасіння душі і шлях до вічного життя”, “допомагає відчутти зв'язок з надприродним”.

Таких респондентів — 1,7% (34 особи з 2000). На підставі наведених вище питань-критеріїв, їх можна вважати дійсно віруючими людьми.

Якщо до обраних критеріїв додається хоча б ще один, наприклад: “Віруюча людина повинна обов'язково відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди, глибоко знати основи релігійного вчення”; то група дійсно віруючих на загальному масиві соціологічних даних просто зникає з вибірки.

Отже, на 60,2% самоідентифікованих українських віруючих припадає 1,7% віруючих, чия декларація власної віри підкріплюється послідовними переконаннями та релігійною поведінкою.

ВИСНОВКИ

Протягом 2000-2002рр. частка громадян, які визначають себе віруючими, зростає з 57,8% до 60,2%, що підтверджує сталість тенденції підвищення рівня релігійності українського суспільства. Водночас, дослідження характеру та особливостей релігійності свідчать, що між зростанням кількісних показників та якісним їх наповненням існує невідповідність.

Відзначається виразна розбіжність між релігійним самовизначенням і наявністю віри в основоположні релігійні твердження. Релігійна віра сприймається скоріше як етична цінність. Існують ознаки втрати почуття спільності у вірі — лише 10,6% з числа громадян, які визначають себе віруючими, пов'язують релігійну віру з почуттям “духовної сім'ї”, тобто Церкви.

Релігійність набуває ознак соціально легітимізованої і заохочуваної характеристики людини, що активізує прояви показової релігійної поведінки з виразними рисами конформізму.

Водночас, відзначається наявність позацерковної, позаконфесійної релігійності, тенденції до виходу віри зі сфери її публічних проявів і перетворення на приватну справу людини. ■